

ТЕРМІНОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ ЗНАНЬ

УДК 808-084-55

Флорій Бацевич

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ І ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ

© Бацевич Ф., 2008

У статті розглядаються проблеми організації лінгвістичної прагматики як нового напрямку досліджень живої природної мови, а також специфіки її термінологічного апарату. Вважається доцільним поділ лінгвістичної прагматики на мікро-, макро- і мегапрагматики, а також прагматику комунікативних невдач зі своїми класами термінів.

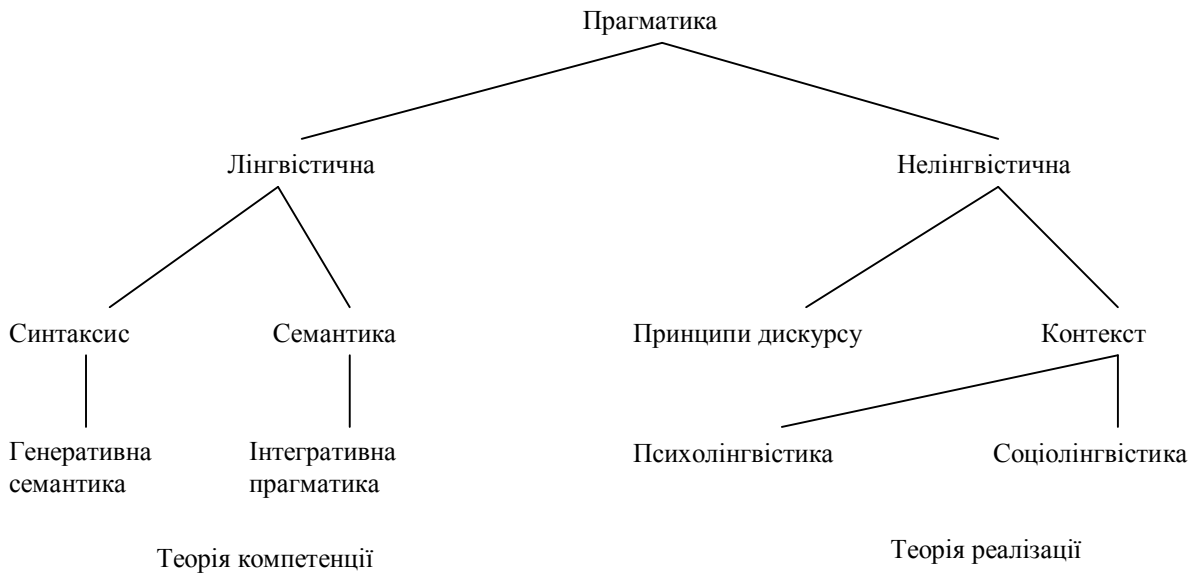
The author analyzes the establishment of lingual pragmatics as a new research trend for studying living natural language as well as peculiarities of its terms. The researcher also suggests the division of lingual pragmatics into micro-, macro- and megapragmatics as well as of communication failures, including their term clusters.

Лінгвістична прагматика (лінгвопрагматика, прагмалінгвістика) – відносно нова сфера лінгвістичних і лінгвофілософських досліджень із складною історією формування понять і термінів, оскільки предмет цієї науки, її проблемне поле й основна дослідницька одиниця ще остаточно не визначені. Зокрема, у працях відомих лінгвістів постійно коригуються її межі, зв'язки з семантикою і синтактикою (синтаксисом); залишаються до кінця не проясненими зв'язки зі стилістикою мовлення; кількісні, якісні й ієрархічні аспекти її категорій чітко не окреслені; не можна вважати до кінця вирішеною також проблему дослідницької одиниці тощо. Усе це засвідчує актуальність проблематики, пов'язаної з окресленням меж і конфігурації проблемного поля лінгвістичної прагматики та визначення специфіки її термінополя.

Межі проблемного поля і, відповідно, термінологічний апарат лінгвістичної прагматики постійно уточнювались і продовжують уточнюватись. Так, під впливом концепції Л. Вітгенштейна мовних ігор і значення як уживання у 60–70-х роках минулого століття прагматична проблематика зводилась до вивчення аспектів індексальності, референції, дослідження мовних значень у контекстах їх уживання (див., напр.: [1]). У 70–80-х роках ця проблематика визначалася вивченням впливів контексту на функціонування мовних одиниць у комунікації, передовсім мовленнєвих актів (див., напр.: [11; 12; 7; 13]), вивченням неконвенціональних засобів мовленнєвої діяльності людей (див., напр.: [6, с. 341]), схем інтерпретаційної діяльності учасників інтеракції (див.: [8, с. 376]) та деякими іншими проблемами. Кінець 80 – початок 90-х років ознаменувався значним розширенням проблематики лінгвістичної прагматики. Остання починає асоціюватися зі студіями над дискурсом у плані вивчення формування і розуміння дискурсивного значення [14, с. 157], зв'язками між мовними формами і їхніми користувачами [20, с. 4], успішністю взаємодії між мовцем і слухачем, зокрема, успішністю інтерпретації індексальних, анафоричних і референційних засобів мовлення, імплікацій та імплікатур живого спілкування (див.: [16]); дещо пізніше – ці ж проблеми, але з залученням широкого соціального контексту [18, с. 5, 42]; використанням мовних засобів у комунікації в межах дискурсу [15]. Надзвичайно широке проблемне поле лінгвістичної прагматики

окреслюється редакторами й укладачами широко відомого підручника з прагматики за редакцією Джека Вершуерена, Яна-Оле Остмана і Яна Бльоммерта [17].

Зміни у структурі лінгвістичної прагматики постійно супроводжуються спробами окреслення меж її проблемного поля. У 1990-х роках одна з таких спроб представлена в енциклопедичному словнику з прагматики Й. Мьошлера й Ребу [19]. У ньому автори подають схему проблемного поля прагматики, охоплюючи її психолінгвістичний і соціолінгвістичний складники поняттям контексту і поділяючи погляди Н. Хомського на необхідність розмежування мовної компетенції та реалізації [19, р. 35] (див. також [9, с. 23]):

Однак найсуттєвішим чинником у розширенні лінгвопрагматичної проблематики стало врахування всіх без винятку складників комунікативного акту. У цьому плані чи не найповніше проблемне поле лінгвістичної прагматики було окреслено Н. Д. Арутюновою (див.: [2]). У цій праці прагматика постає як міжпредметна сфера досліджень, а також розділ науки про мову, який вивчає функціонування мовних знаків у мовленні [2, с. 389], уживання мови мовцями в комунікативних ситуаціях з урахуванням тісної взаємодії комунікантів [2, с. 390]. Ураховуючи сказане, найважливішими напрямками дослідження лінгвістичної прагматики слід уважати сфери, пов'язані з суб'єктом мовлення (ілокутивні сили, мовленнєві тактики, правила ведення діалогу, різноманітні установки, референцію мовця, прагматичні пресупозиції, емпатію тощо), адресатом мовлення (правила виведення непрямих смислів, перлокутивні ефекти, типи мовленнєвого реагування тощо), пов'язані із стосунками між учасниками спілкування (форми мовленнєвого спілкування, соціально-етикетний бік мовлення та ін.), а також пов'язані з ситуацією спілкування (інтерпретація дійсних знаків, вплив мовленнєвої ситуації на тематику спілкування тощо). Отже, можна твердити, що дослідницьке поле сучасної лінгвістичної прагматики містить усі ті умови, за яких людина використовує мовні засоби у спілкуванні. Це, передовсім, умови адекватного добору й використання одиниць і категорій мови з урахуванням усіх конститутивних чинників з метою досягнення найбільш ефективного впливу на партнера (аудиторію, читачів) по комунікації.

Важливою специфікою лінгвістичної прагматики слід уважати її тісні зв'язки з низкою гуманітарних сфер знання, передусім з комунікативною лінгвістикою, семантикою й синтаксисом природної мови, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, етнолінгвістикою, лінгвосеміотикою та ін. А це, в свою чергу, означає, що її термінополе є неоднорідним, таким, що перетинається із термінополями різних наук. Звідси, як зазначають дослідники, – складність визначення проблемного поля та найважливішої дослідницької одиниці.

На нашу думку, з метою отримання лінгвістичною прагматикою своєї підставової категорії, яка б визначала предмет її дослідження, варто звернутись до думки Ю. С. Степанова, висловленої ще у статті 1984 року [10]. У ній з опертям на ідеї Е. Бенвеніста вчений сформулював думку: в основу лінгвістичної прагматики повинна бути покладена категорія суб'єктивності в її зв'язках з

одинацями і категоріями мови. При цьому категорія суб'єктивності повинна експлікуватися й описуватися з обов'язковим урахуванням типів конситуацій спілкування. Згадана категорія у поєднанні з контекстними й ситуативними чинниками покриває собою широке проблемне поле, в якому, окрім складників, сформульованих Н. Д. Арутюновою, має ввійти низка інших, пов'язаних із виявом суб'єктивності в мові, наприклад, тональність спілкування, атмосфера спілкування та подібні. Усі вони, у нашому випадку екстрапольовані на дискурс, повинні бути доповнені низкою комунікативних категорій, зокрема узагальнено ситуативних, залежних від каналів комунікації тощо, які також значною мірою виявляються небайдужими до суб'єктивного чинника в мові.

Відштовхуючись від цього положення, а також трансформувавши ідею Джекоба Мея щодо можливості членування лінгвопрагматики на мікро-, макро- і метапрагматику зі своїми проблемами і аспектами [18], виділяємо такі розділи прагматики дискурсу: мікропрагматику, макропрагматику, мегапрагматику і прагматику комунікативних девіацій. Нижче спробуємо окреслити термінаповнення кожного із згаданих розділів лінгвістичної прагматики.

Мікропрагматика як прагматика одиниць мовного коду у спілкуванні оперує термінами пов'язаними з проблемами, які стосуються суб'єктивних чинників лексичних і граматичних одиниць, дискурсивних слів, імплікацій та імплікатур дискурсу, пресуппозицій у висловленні, інференцій, проблем референції та анафори, модальності і сфер її вияву, прагматичних аспектів дейксису, прагматичних аспектів мовленнєвого жанру й мовленнєвого акту.

Макропрагматика, або прагматика категорій міжособистісного спілкування, звертається до низки понять, які пов'язуються із такими класами термінів: інтенціональність, емпатія і прагматика точки зору учасників комунікації; прагматичні аспекти стратегій і тактик спілкування; принципи, максими і постулати спілкування; прагматика ввічливості. До цього розділу лінгвістичної прагматики, на нашу думку, варто також зарахувати прагматику категорій контексту міжособистісного спілкування, зокрема, реєстру, тональності, атмосфери і стилю спілкування.

Мегапрагматика, або прагматика соціального контексту, зосереджується на проблемах специфіки соціального контексту і його впливу на всі складники комунікативного акту, зокрема дискурси. До цього типу прагматики варто долучити прагматичні аспекти конверсаційного аналізу, а також прагматику міжкультурної комунікації в її зв'язках з проблемами організації дискурсу. Згадані сфери обслуговуються своїми термінами.

Особливою сферою прагматичних досліджень дискурсів слід уважати аналіз причин і механізмів комунікативних невдач (девіацій), які виявляються пов'язаними з проблемами мікро-, макро- і мегапрагматик, тобто широким полем проблем, пов'язаних як із прагматичними аспектами одиниць і категорій мовного коду, так і з іншими (регістровими, тональними тощо складниками) (див., [3]).

Спираючись на засади і термінологічний апарат комунікативної лінгвістики, можна вважати *комунікативний смисл* межевою (мінімальною) дослідницькою одиницею лінгвістичної прагматики. Насправді, мовець, будуючи дискурс або його фрагменти, мовленнєві жанри, мовленнєві акти (висловлення) спирається на свої внутрішні неповторні особистісні комунікативні смисли як складні психо-когнітивно-емотивні утворення. З метою їх трансляції в комунікації адресант поєднує їх з узуалізованими мовними значеннями, виформовуючи відповідні конкретній конситуації спілкування конфігурації смислів, які і є комунікативними смислами. У праці [4] наявна спроба визначити сфери вияву комунікативних смислів у спілкуванні й відповідні цим сферам підтипи смислів. Комунікативний смисл тут визначається як інформаційний компонент спілкування, який формується як результуюча домінанта комунікативних стратегій усіх учасників кооперативного спілкування в межах певного контексту і ситуації із застосуванням вербальних, невербальних і паравербальних засобів; це явлена інтенція учасників спілкування. Комунікативний смисл може бути апіорним і апостеріорним. Апіорний комунікативний смисл – це смисл, наявний у свідомості учасників спілкування як потенційний складник; апостеріорний – смисл, який безпосередньо виформовується у процесах «тут і тепер» спілкування. Найважливішими сферами втілення обох типів смислів є мовленнєві акти, мовленнєві жанри й дискурси (тексти). Зокрема, у межах дискурсу (тексту) апіорний комунікативний смисл виявляється в умовах побудови (адресант) і звичного сприйняття (адресат) дискурсу (тексту), який відповідає контекстним і ситуативним умовам, тобто очікуваним макростратегіям. Апостеріорний комунікативний смисл у дискурсі (тексті) виникає,

як правило, на рівні підтексту, часто супроводжується «вичитуванням» адресатом неіснуючих пресупозицій, опертям його на неіснуючі імплікатури тощо.

Однак, на нашу думку, окрім описаних підтипів комунікативні смисли виявляють неоднорідність також в інших вимірах. Зокрема, в їхній структурі досить виразно простежуються складники, які стосуються зображуваного мовцем стану речей (у широкому сенсі слова) в об'єктивній (чи мислимій як об'єктивна) дійсності, тобто *семантичні*, а також такі, що стосуються власне внутрішнього світу особистостей, тобто „власне” *прагматичні*, суб'єктивні. Так, прагматичні аспекти дискурсу лежать в основі, наприклад, „вичитування” адресатом іронічного ставлення до себе або натяків на свою особу у випадках, коли адресант не має подібних макростратегічних намірів, наприклад: *Мій начальник хоче мене задушити! Як тільки я в черговий раз запізнююсь на роботу, він суворо каже: «Ти молилась на ніч, Дездемоно?»*. Інакше кажучи, можемо говорити про *комунікативні семантичні смисли* і *комунікативні прагматичні смисли*. Наприклад, у висловленні *Я повернуся ввечері* можна виділити семантичний комунікативний смисл ‘*особа X каже, що P*’, комунікативний прагматичний смисл (залежно від конкретної комунікативної ситуації) – ‘*особа X інформує (обіцяє, погрожує, попереджає тощо), що P*’. Загальний комунікативний смисл цього висловлення може мати, наприклад, таку «результуючу» залежно від контексту і ситуації спілкування: ‘*Петро обіцяє повернутись увечері*’. Саме прагматичний комунікативний смисл варто розглядати як дослідницьку одиницю лінгвістичної прагматики та прагматики дискурсу. Однак у реальній комунікації обидва типи смислів, як правило, нерозривно злиті, так що слід говорити про єдиний комунікативний смисл у спілкуванні, який і лежить в основі загального процесу смислопородження дискурсу, плину комунікації загалом.

Отже, термінологічна сфера лінгвістичної прагматики як одного із найпотужніших напрямів сучасної науки про мову продовжує формуватись, активно залучаючи поняття низки гуманітарних дисциплін. Одночасно лінгвістична прагматика перебуває в пошуку предмета дослідження, постійно уточнюючи конфігурацію свого проблемного поля.

1. Азнаурова Э. С. *Прагматика художественного слова*. – Ташкент: Фан, 1988. – 186 с.
2. Арутюнова Н. Д. *Прагматика // Лингвистический энциклопедический словарь*. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 389–390.
3. Бацевич Ф. *Основи комунікативної девіатології*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2000. – 237 с.
4. Бацевич Ф. *Смисл: сутність і сфери вияву в мові // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол.* 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 346–353.
5. Бацевич Ф. С. *Прагматичні перформативи: спроба обґрунтування // Мовознавство*. – 2008. – № 1. – С. 31–34.
6. Бульгина Т. В. *О границах и содержании прагматики // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз.* – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 333–342.
7. Богданов В. В. *Речевое общение: прагматический и семантический аспекты*. – Л., 1990. – 88 с.
8. Демьянков В. З. *Прагматические основы интерпретации высказывания // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз.* – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 368–377.
9. Минкин Л. М. *Аспекты синтезированной теории прагматики // Вісник Київ. лінгвіст. ун-ту. Серія філологічна. Т. 1.* – 1998. – № 1. – С. 20–24.
10. Степанов Ю. С. *В поисках прагматики (проблема субъекта) // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.* – Т. 40. – 1981. – № 4. – С. 325–332.
11. Сусов И. П. *Семантика и прагматика предложения*. – Калинин: Изд-во Калининского ун-та, 1980. – 80 с.
12. Сусов И. П. *К предмету прагмалингвистики // Содержательные аспекты предложения и текста*. – Калинин: Изд-во Калининского гос. ун-та, 1983. – С. 3–15.
13. Ыйм Х. Я. *Прагматика речевого общения // Теория и модели знаний: Труды по искусственному интеллекту: Уч. зап. Тартуского ун-та. Вып. 714*. – Тарту, 1985. – С. 196–207.
14. Cook Guy. *Discourse*. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 168 p.
15. Dik T. A. van. *Studies in the Pragmatics of Discourse*. – The Hague; Paris; New York: Mouton Publishers, 1992. – 331 p.
16. Green Georgia M. *Pragmatics and Natural Language Understanding*. – Hillsdale, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1989. – 180 p.
17. *Handbook of Pragmatics Manual / Ed. by Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert*. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. – 498 p.
18. Mey Jacob L. *Pragmatics: An Introduction*. – Cambridge: Massachusetts, 1993. – 357 p.
19. Moeschler J., Reboul A. *Dictionnere encyclopédique de pragmatique*. – Paris: Seuil, 1994.
20. Yule George. *Pragmatics*. – Oxford: Oxford UP / Series Oxford Introductions to Language Study, 2007. – 138 p.